

‘Tijdens ons festival schijnt altijd de zon’

Jack van der Leden Van Landgraaf tot Groningen en van Hoogeveen tot Den Haag vinden ze plaats: literatuurfestivals. Ze worden gekenmerkt door een grote bevrologenheid onder betrokkenen: schrijvers, dichters en publiek. Hoe komen deze evenementen aan hun financiering, en welke bedreigingen liggen op de loer?

‘Alsof er in gansch Drenthe niets anders te doen was, zo druk was het zaterdag op de Brink in Dwingeloo tijdens de derde editie van literatuurfestival ZomerZinnen.’ Aldus een reactie op de website van het festival dat 13 juni 2009 plaatsvond. Maar liefst 2500 mensen bezochten het Drentse evenement. Niet verwonderlijk, er stonden bekende namen op het programma zoals Tommy Wieringa, Herman Koch, Herman Pleij en Nico Dijkshoorn. The Nits zorgden voor de muzikale omlijsting. ‘We willen zoveel mogelijk mensen met literatuur in aanraking brengen. Het festival is daarom laagdrempelig van opzet en gratis toegankelijk’, vertelt Pam Miedema, verantwoordelijk voor de marketing en publiciteit van ZomerZinnen.

Enthousiasme typeert het fenomeen literatuurfestival. De bevrologenheid lijkt tastbaar onder betrokkenen, schrijvers, dichters en publiek. Daarnaast is professionaliteit kenmerkend. De puntgave websites van veel

festivals getuigen hiervan. Ze zijn wervend, energiek, helder en met aandacht vormgegeven.

De literaire festivals werden in bedrijfsvoering en programmering volwassen vanaf de tweede helft van de jaren negentig. Ze groeiden in omvang én namen toe in aantal. Inmiddels zijn de belangrijkste literatuurfestivals instituten geworden, is er meer aandacht voor de ontwikkeling van literaire podiumacts en gaat er meer geld naartoe. (Ohlsen 2008)

Publieksaantallen groeiden mee. Steeds meer liefhebbers van het gesproken en geschreven woord trekken eropuit om te genieten van literaire voordrachten. Volgens het FestivalOverzicht van EM-cultuur op internet (geraadpleegd 9 maart 2010) zijn er van 840 geregistreerde kunst- en cultuurfestivals in Nederland 56 evenementen die schrijvers en dichters programmeren. Daarvan richten 20 zich volledig op het geschreven of gesproken woord, waarvan negen binnen de

Randstad. De overige evenementen bieden een combinatie van kunstvormen. Overigens staan niet alle festivals in het overzicht.

Structurele steun

Hoe komen al die literatuurfestivals aan hun financiering? En hebben ze invloed op de 'productie' van literatuur, en het literaire klimaat? Het letterenbeleid van de overheid richt zich op de Nederlandse en de Friese literatuur. Festivals kunnen voor structurele en incidentele ondersteuning een aanvraag indienen bij het Nederlands Letterenfonds. Dit instituut is op 1 januari 2010 ontstaan uit een fusie van het Fonds voor de Letteren en het Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds (NLPVF).

Een deel van het letterenbeleid is verankerd in de Basisinfrastructuur Letteren (BIS). Wie een rijkssubsidie wil ontvangen in het kader van deze basisinfrastructuur, moet passen binnen een van de drie categorieën: internationale festivals; instellingen gericht op ontwikkeling en vernieuwing; ondersteunende instellingen. (Plasterk 2007) Stichting Lezen en Stichting Schrijvers School Samenleving vallen onder laatstgenoemde categorie en zijn onder andere verantwoordelijk voor de uitvoering van het leesbevorderingsbeleid van de

overheid. Festivals komen in aanmerking voor de eerste twee subsidie categorieën.

Internationale festivals hebben binnen de basisinfrastructuur als kernactiviteit de presentatie van actueel of vernieuwend aanbod in een internationale context, ter aanvulling op het reguliere aanbod. Zij moeten jaarlijks of tweejaarlijks, gedurende een beperkte periode, een platform bieden aan internationale uitwisseling tussen vakgenoten. De BIS steunt

Enthousiasme typeert het fenomeen literatuurfestival

twee internationale literatuurfestivals, één voor poëzie en één voor proza: Poetry International en Crossing Border. Zij behoren tot de grootste festivals qua bezoekersaantal en omvang van het programma. Bij de beoordeling door de Raad voor Cultuur is gelet op de betekenis van de organisatie ten aanzien van internationale oriëntatie, wederkerigheid van de internationale activiteiten, pluriformiteit en disciplinaire verdieping, innoverende cross-overs en publieksbereik. (Plasterk 2007, 35; Raad voor Cultuur 2008, 387)

Poetry International

Stichting Poetry International richt zich sinds 1970 op poëzie uit binnen- en buitenland en beoogt de internationale uitwisseling tussen dichters, poëzievertalers en liefhebbers te stimuleren. Dat doet ze door middel van het meerdaagse Poetry International Festival in

Rotterdam, maar ook via het Poetry International Web, www.poetryinternational.org, en de Gedichtendag. De website, een samenwerkingsverband met meer dan twintig internationale literaire organisaties, bevat informatie over internationale dichters en hun werk en is vanaf de oprichting in 2000 uitgegroeid tot een unieke informatiebron. Gemiddeld ontvangt het festival 3500 à 4000 bezoekers. Hoogtepunt was de 40ste editie in 2009, die 5500 liefhebbers trok.

Poetry International positioneert zich behalve als festival nadrukkelijk als internationaal kenniscentrum. Dat is een van de redenen waarom de organisatie is opgenomen in de BIS. Daarnaast beheert Poetry een omvangrijk archief met primaire en secundaire bronnen, bedoeld voor publicisten en wetenschappers, verzorgt het lesmateriaal voor literatuureducatie in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs en zijn er tal van projecten op lokaal, nationaal en internationaal niveau.

‘Een uitnodiging voor Poetry biedt, naast de eer, voor menig internationaal dichter een mogelijkheid om zijn of haar poëzie naar een internationaal publiek te brengen en in contact te komen met de top van de internationale poëzie’, licht directeur Bas Kwakman toe. ‘Dit levert voor dichters

‘De crisis
maakt
sponsors
voor-
zichtiger;
dat is
harde
realiteit’

een volstrekt unieke ervaring op, die in bijna alle gevallen tot nieuwe poëzie leidt.’ Verder geeft Poetry International, tijdens de Gedichtendag, schrijfp opdrachten aan dichters en ontstaan er nieuwe vertalingen tijdens vertaalprojecten waarbij festivaldichters elkaar vertalen.

Poetry International ontvangt jaarlijks een structurele bijdrage van het ministerie van OCW van ruim 488.000 euro. De gemeente Rotterdam levert een vast bedrag van 270.000 euro. Sponsors en fondsen vullen dit bedrag aan tot bijna één miljoen euro. ‘De crisis maakt sponsors voorzichtiger. Dat is harde realiteit’, vertelt Kwakman. ‘Maar er zijn ook fondsen en bedrijven die ondanks de economische crisis toch een bijdrage willen leveren aan poëzie, en die richten zich juist op ons, omdat we zagezegd marktleader zijn – bijvoorbeeld het VSB-fonds, de Turing Foundation en Hivos. Met andere woorden: de recessie heeft twee gezichten.’

Crossing Border

Ook Crossing Border in Den Haag (en sinds 2009 ook in Antwerpen) ontvangt in het kader van de BIS structureel subsidie, 413.000 euro. De gemeente Den Haag draagt hetzelfde bedrag bij. Over aanvullende financieringsbronnen doet directeur Louis Behre liever geen uitspraken: ‘Daar heb ik slechte ervaring mee.’ Hij legt uit dat de entreegelden een belangrijke bron van inkomsten zijn. Crossing Border ontvangt jaarlijks 8000 betalende bezoekers. ‘Ook wij hebben last van de recessie, terwijl het al moeilijk was om bedrijven aan ons te binden.’ Literatuur en muziek zijn sinds de eerste editie in 1993 de hoofdingrediënten van Crossing Border, maar ook film en beeldende kunst staan op het programma. De nadruk ligt op het tonen van nieuwe ontwikkelingen binnen literatuur en muziek, grensoverschrijdende producties, het leggen van verbanden tussen schrijvers en musici, en tussen kunstenaars en publiek.

Innovatie en internationalisering zijn sleutelbegrippen.

De organisator, Stichting Other World Productions, verzorgt jaarlijks het meerdaagse festival en tal van evenementen door het jaar heen. Ook educatieve en taalontwikkelingsprojecten staan op het programma. 'Ik vind het belangrijk om zo te plannen dat in een zaal voor 2000 bezoekers ook werkelijk 2000 mensen zitten. Ik zie dat als een compositie', aldus Behre. Hij ziet het niet als zijn taak om zelf producties te maken of daartoe opdrachten te verstrekken. 'Maar als er tegen het einde van de avond dichters en musici op belendende podia staan, dan kan ik ze wel uitnodigen om gezamenlijk nog iets te maken.'

De Wintertuin

De twee literaire organisaties en hun festivals die binnen de BIS zijn aangewezen als ontwikkelinstelling zijn De Wintertuin en Passionate Bulkboek. Zij ontvangen respectievelijk 145.000 en 397.000 euro per jaar. Kernactiviteiten van deze instellingen zijn het begeleiden van talent, het bieden van ruimte aan het experiment, en het stimuleren van onderzoek en vernieuwing. Nader gespecificeerd beoordeelde de Raad voor Cultuur de geselecteerde organisaties positief op aspecten als versterking van literaire competentie en professionalisering (met aandacht voor kruisbestuiving, cross-over), aandacht voor pluriformiteit en theorievorming, en het garanderen van diversiteit aan de kant van productie en afname. Ook moet het bereik van de instelling verder reiken dan de stad en provincie waar zij gevestigd is. (Plasterk 2007, 33-34; Raad voor Cultuur 2008, 386, 398-400, 409-410)

Hoe geven deze festivals hier richting aan? In haar Beleidsplan 2009-2012 noteert De Wintertuin dat de activiteiten tot doel hebben de huidige literaire cultuur een vitaal en relevant onderdeel te laten zijn van de hedendaagse

cultuurbeleving. Daartoe zijn er twee onderdelen: het Literaire Festival Wintertuin en het Literair Productiehuis Wintertuin.

Twee maal per jaar presenteert de organisatie een tiendaags festival, een in Nijmegen en een in Arnhem. Diverse poppodia, theaters, musea en andere culturele instellingen bieden plaats aan de circa 30 literaire programma's. Ontwikkeling en vernieuwing van de literaire cultuur door talentontwikkeling en aandacht voor het experiment staan centraal. Met ruim 6000 bezoekers is De Wintertuin een van de best bezochte literaire manifestaties in Nederland. Onderdeel van het festival is een onderwijsprogramma op de campus van de Hogeschool voor de Kunsten ArteZ en de Radboud Universiteit Nijmegen.

De ontwikkelfunctie van De Wintertuin vindt haar neerslag in het Literair Productiehuis De Wintertuin. Het Productiehuis noemt zich een vrijhaven voor het literaire experiment, die genreverbindende producties ontwikkelt en produceert, waarin bijvoorbeeld dichters met dansers samenwerken, of poëzie in animatiefilms gevisualiseerd wordt. Ook zijn er projecten met musea en beeldend kunstenaars. De organisatie verstrekt schrijf- en productieopdrachten die leiden tot voorstellingen in Nederland en buurlanden. Producties kunnen worden verkocht aan andere evenementen, waarmee ook ondernemerschap van de deelnemende kunstenaars wordt gestimuleerd. Deze ontwikkelfunctie, aanvankelijk de spin-off van het artistieke beleid van het festival, maakt met ingang van 2009 deel uit van de BIS.

Directeur Frank Tazelaar vangt de talrijke initiatieven van De Wintertuin onder één noemer met het begrip 'meervoudige geletterdheid', oftewel geletterdheid in een brede context. Volgens Tazelaar was het letterenbeleid in het verleden te veel gericht op productie en afname, terwijl er aandacht moet

uitgaan naar opleidingen en de ontwikkeling en begeleiding van een middensegment. (Ohlsen 2008; Wintertuin 2008, 11) Aan dit pleidooi voor ‘ketendenken’ heeft het ministerie van OCW gehoor gegeven met de instelling van de ontwikkelingsfunctie. ‘Ook hebben we met de Raad voor Cultuur en het ministerie besproken dat we in september een nieuwe bachelor Creative Writing willen starten aan ArtEz.’

Het budget van De Wintertuin bedraagt bijna een miljoen euro. Naast een structurele bijdrage vanuit de BIS van 145.000 euro ontvangen ze (structureel) geld van de provincies Gelderland en Overijssel, de gemeenten Arnhem en Nijmegen, een aantal fondsen waaronder het VSB-fonds en het Prins Bernhard Fonds en sponsors. Het Productiehuis genereert maar liefst 70 procent eigen inkomsten, uit verkoop van producties aan musea en festivals. ‘We hebben nog geen last van zich terugtrekkende geldschieters, maar we vrezen een vertraagde reactie. Aan de recessie valt niet te ontkomen’, aldus Tazelaar.

Passionate Bulkboek

Rotterdam is de thuisbasis van Passionate Bulkboek, de organisator van het Geen Daden Maar Woorden Festival (GDMW). De organisatie is in 2006 ontstaan uit een fusie tussen Stichting Passionate en Stichting Bulkboek. De algemene doelstelling is het stimuleren van belangstelling voor Nederlandstalige literatuur onder jongeren. De organisatie kent een educatieve afdeling en een vrijetijdsafdeling. ‘Beeldcultuur is in Rotterdam altijd al sterk aanwezig geweest en voor ons een belangrijk middel om onze doelgroep, jongeren tussen 13 en 30, te bereiken’, vertelt directeur Giel van Strien. ‘We beogen vanaf het begin een dimensie aan het begrip letteren toe te voegen door het verhalende element van de literatuur in disciplines als theater, dans, film en muziek terug te laten keren. Wij constateren bij onze doelgroep een

“ontschotting van de kunstdisciplines”, waar we met deze “nieuwe letteren” op inspelen.’

Passionate maakt en verkoopt lesprogramma’s en organiseert workshops en schrijfwedstrijden voor scholieren. Om het jaar zijn er de populaire Dag van de Literatuur voor 5000 scholieren en de Dag van het Literatuuronderwijs voor 400 taaldocenten en bibliothecarissen. Ook produceert de organisatie theater-, film- en dansvoorstellingen in samenwerking met coproductanten waarbij artistieke vernieuwing het uitgangspunt is. Het GDMW-festival wil bijdragen aan de innovatie van de letteren en programmeert naast optredens van schrijvers en dichters ook muziek, dans, film, animatie en toneel. Het kent twee edities, in oktober in Rotterdam en in mei in Den Bosch. Naast jong talent stonden er ‘grote’ namen als Remco Campert, Herman Brusselmans en Esther Gerritsen op de festivalpodia. Het bleken publiekstrekkingen, want circa 1400 bezoekers kwamen naar de editie in Rotterdam, meer dan 400 bezochten Den Bosch.

Naast structurele bijdragen vanuit de basisinfrastructuur en van de gemeente Rotterdam (186.500 euro) ontvangt Passionate Bulkboek incidentele subsidies, gekoppeld aan projecten. Verder zijn er bijdragen van particuliere fondsen en sponsors. De omzet bedraagt 1,3 miljoen euro, waarvan circa 30 procent eigen inkomsten.

Nederlands Letterenfonds

Literaire festivals die geen plaats hebben in de BIS zijn voor een bijdrage van het Rijk aangewezen op het (voormalige) NLPVF. (Plasterk 2008, 13) Dit fonds geeft sinds 2005 uitvoering aan de HGIS-regeling voor Internationale Literaire Manifestaties en Projecten. Met ingang van 2009 neemt dit fonds ook de binnenlandse literaire manifestaties voor zijn rekening. Daarvoor introduceerde het fonds per 1 januari 2009 twee regelingen. De

Regeling Meerjarige Subsidies Nederlandse Literaire Manifestaties heeft als doel 'een compleet literair landschap in Nederland te waarborgen en te stimuleren, met oog voor nieuwe initiatieven'. De Regeling Incidentele Subsidies Literaire Manifestatie en Projecten is bedoeld voor kleinschalige projecten, gericht op 'regionale spreiding van literaire activiteiten'. (Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds 2008, 11) 'We krijgen circa 60 subsidieaanvragen per jaar. Er gebeurt ontzettend veel, de variatie is enorm', vertelt Mireille Berman van het Nederlands Letterenfonds. 'Jaarlijks honoreren we 40 tot 45 festivals.' Incidentele toekenningen bedragen tussen de 1000 en 7000 euro voor de binnenlandse projecten, voor de buitenlandse projecten kunnen bijdragen oplopen tot 25.000 euro. Voor binnenlandse projecten is 175.000 euro per jaar te verdelen, plus 110.000 euro voor internationale projecten. In 2009 kregen 24 festivals financiële ondersteuning, waarvan zeven buiten de Randstad. 'We willen met nadruk een impuls geven aan het literaire leven en sturen organisaties daarom soms ook bij', licht Berman toe. 'Drie criteria zijn in meer of mindere mate bepalend:

spreiding over het land, culturele diversiteit van de beoogde doelgroep en kwaliteit. Bij dat laatste criterium gaat het om inhoudelijke kwaliteit, vernieuwing, maar ook het niveau en het uitgangspunt van de programmering. Het Groningse poëziefestival Dichters in de Prinsentuin en het Nijmeegse poëziefestival Onbederf'lijk vers ontvangen bijvoorbeeld een bijdrage omdat ze naast bekende namen ook beginnende schrijvers aan bod laten komen.

'Het Nederlands Letterenfonds krijgt circa 60 subsidieaanvragen per jaar'

Daar hebben we waardering voor, want het is goed voor de beroepsgroep, het werkt drempelverlagend en maakt poëzie zichtbaar', aldus Berman. 'We wijzen soms ook een aanvraag direct af. Bijvoorbeeld een initiatief waarbij zes auteurs binnen één enkel uurtje moesten opdraven. Daar kan toch weinig goeds uit voortkomen.'

Dichters in Landgraaf en Groningen

Een interessant voorbeeld van kleinschalige festivals die vanuit de meerjarige regeling een structurele bijdrage ontvangen, is Poëziefestival Landgraaf (SPL). SPL organiseert publieksgerichte poëzie-evenementen, waaronder de tweejaarlijkse Dag van de Poëzie en het Jeugdpoëziefestival (in 'even' jaren), de Avond van de poëzie (in 'oneven' jaren), en deelname aan de Landelijke Gedichtendag. Het bevorderen van Nederlandse poëzie is het

hoofddoel van het evenement, waarbij educatie hoog op de agenda staat. Dit jaar vindt er in het kader van de negende Dag van de Poëzie weer een jeugdpoëziefestival plaats. Scholieren tussen de 10 en 14 jaar werken aan gedichten met behulp van speciale lespakketten die in samenwerking met SPL worden samengesteld. ‘We hebben geen productiehuis, maar gezien de aandacht voor scholieren zijn we misschien wel een kweekvijver. Dat moet de toekomst uitwijzen’, vertelt Lizet Duyvendak, voorzitter van SPL. ‘Spannend was het experiment in november 2009 met vmbo-scholieren vanaf 15 jaar, een publieksgroep die voor ons moeilijk te bereiken is. Ze konden gedichten maken, samen met professionals. Als pilot was het project een groot succes en voor herhaling vatbaar.’

‘Wij doen het met 40.000 euro. De helft komt uit het Provinciaal Cultuurplan, 10.000 van het NLPVF, en nog eens 10.000 van de gemeente Landgraaf.’ De evenementen worden door 600 à 800 mensen bezocht. ‘Dat is bepaald niet weinig voor poëzie’, vertelt Duyvendak. ‘Nu is er in dit deel van het zuiden weinig te doen op dit terrein. Maar toch.’

Een financiële bijdrage vanuit de incidentele regeling gaat naar Dichters in de Prinsentuin, in Groningen. Al dertien jaar vindt er eind juli een meerdaagse ontmoeting plaats tussen dichters (amateurs en professionals) en publiek. ‘Tachtig dichters treden op in de mooiste tuin van de stad, en, het klinkt vreemd, maar het is altijd mooi weer’, vertelt Arjen Nolles. Het evenement is gratis toegankelijk en bereikt een groot publiek. De ene helft van de dichters komt naar Groningen op uitnodiging van de organisatie en de andere helft na inschrijving. Aan het festival gaan workshops vooraf waarin beginnende dichters adviezen krijgen van ervaren collega-dichters.

De benodigde 35.000 euro wordt bijeengebracht door het Nederlands Letterenfonds, de provincie en de gemeente Groningen, particuliere fondsen

en sponsors. ‘Cafés, hotels en restaurants in de stad zijn zeer gul, Het Lirafonds en het VSB-fonds hebben ons vanaf het begin geweldig gesteund’, aldus Nolles.

Drentse dichters

Tientallen literaire organisaties doen het zonder financiële steun van het ministerie van OCW. Zij kloppen aan bij lagere overheden, particuliere fondsen en sponsors. Twee inspirerende voorbeelden vinden plaats in Drenthe. Schoonoord kent het Drentse Open-Dicht Poëziefestival. Twintig dichters uit Nederland en Vlaanderen staan jaarlijks op een avond in augustus centraal. Stichting Drenthe Poëzie organiseert het evenement sinds 2007. De locatie is lommerrijk, het programma gevuld met zowel regionaal als landelijk talent. Het budget bedraagt 7000 euro en wordt opgebracht door de provincie Drenthe, de gemeenten Emmen en Coevorden en sponsors.

‘De recessie heeft nog niet geleid tot verminderde sponsorgelden’, vertelt initiatiefnemer Mart Brok. ‘We ontvangen de bijdragen zonder vergaande voorwaarden’, vult medewerkster Rensje Plantinga hem aan. ‘Dit werkt voor ons erg ontspannen. De enige eis is dat we jongeren moeten betrekken bij de inhoud en organisatie. Lastig, want jongeren zijn moeilijk te bereiken en willen zich vaak niet binden aan een organisatie.’ Toch bevinden zich onder de circa 250 bezoekers wel degelijk jongeren. ‘We merken dat bezoekers van het festival als het ware “aangestoken” worden en vervolgens workshops van de lokale Taalwerkplaats bezoeken’, vertelt Brok.

Minstens zoveel enthousiasme zien we bij het veel groter opgezette Festival ZomerZinnen, dat in het begin van dit artikel al aan de orde kwam. Het door Drenthe reizende festijn vindt dit jaar voor de vierde keer plaats, deze keer op een centraal plein in Hogeveen dat wordt omgebouwd tot festivalterrein. Het thema is dit

Jack van der Ledenis redacteur van *Boekman*

jaar 'Rondom de letteren', dus ook andere kunstdisciplines dan literatuur staan op het programma. De organisatie streeft naar 1000 tot 2500 bezoekers.

Vier jaar geleden ontstond het evenement toen het provinciebestuur Drenthe cultuur meer op de kaart wilde zetten en de uitstraling wilde vergroten, ook op het gebied van taal en literatuur. Festivals zijn overigens speerpunt van het provinciaal beleid. (Klip-Martin 2008, 3, 24) De organisatie van ZomerZinnen is een samenwerking van de Drentse bibliotheken/Biblionet Drenthe, literaire organisaties, gemeenten en provincie. 'Er is ongeveer 80.000 euro mee gemoeid', vertelt Annemarie Resink, festivalcoördinator. 'Dat is veel geld, maar een groot aantal mensen steekt er tijd in en we hebben geen vaste locatie.' De provincie draagt het grootste deel bij, verder is er veel steun van de gast-gemeente, de lokale middenstand en particuliere fondsen.

Verankerd beleid

Het festivalbeleid blijkt verankerd in het letterenbeleid, deels structureel in de basisinfrastructuur, deels meerjarig en incidenteel in het beleid van het Nederlands Letterenfonds. Provincies, gemeenten, particuliere fondsen en sponsors financieren

De groei van festivals betekende een enorme impuls voor dichters

mee, vanuit culturele of commerciële motieven. De populariteit van festivals, de mate van professionalisering en het enthousiasme van organisatoren vormen ongetwijfeld een verklaring voor de bereidheid onder particuliere geldschieters, maar de recessie kan nog ingrijpende gevolgen hebben, voor zover ze zich al niet hebben vertoond.

De professionalisering demonstreert zich overigens ook aan de aanbodzijde. De groei van festivals betekende een enorme impuls voor dichters. (Ohlsen 2008) Er ontstonden nieuwe literaire vormen en door de vele podia kreeg het ondernemerschap onder schrijvers een stimulans. Deze impact, onderbelicht in deze bijdrage, verdient nader onderzoek.

Literatuur

- Klip-Martin, T., R. Munniksma en H. Looman (2008) *Cultuur als magneet. Culturele en museale agenda 2009-2012*. Provincie Drenthe.
- Nederlands Literair Productie- en Vertalingenfonds (2008) *De Nederlandse literatuur in de wereld. Beleidsplan 2009-2012*. Amsterdam: NLPVF.
- Ohlsen, R. (2008) Literatuurfestivals. In: *Passionate magazine*, jrg. 15, nr. 5, 18-21.
- Plasterk, R.H.A. (2007) *Kunst van leven: hoofdlijnen cultuurbeleid*. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Plasterk, R.H.A. (2008) *Subsidieplan Kunst van Leven 2009-2012*. Den Haag: Ministerie van OCW.
- Raad voor Cultuur (2008) *Basisinfrastructuur 1.0: advies vierjaarlijkse cultuursubsidies voor instellingen, sectorinstituten en fondsen in de Basisinfrastructuur*. Den Haag: Raad voor Cultuur.
- Wintertuin (2008) *Beleidsplan Wintertuin 2009-2012*.